

Foredrag i Oslo Militære Samfund, 18. april 2005

Ved
Kommandørkaptein, cand philol, Tore Asmund Stubberud
Vernepliktsverket

Foto: Stig Morten Karlsen, Oslo Militære Samfund

Utfordringer mot verneplikten

Verneplikten er et politisk fundament for det norske forsvaret. Den ideologiske kraften som ligger i vernepliktskonseptet har avgjørende betydning for vår oppfatning av Forsvarets rolle og utvikling både internt og i forhold til samfunnet. Et sentralt poeng jeg vil komme tilbake til og utdype er at verneplikt i første rekke er et politisk virkemiddel for å oppnå politiske målsetninger. Utfordringen i så måte, både for Forsvaret og for politikerne, er at det alltid har vært og vil være en iboende konflikt mellom de politiske idealene og den praktiske forvaltningen av verneplikten i forhold til økonomiske rammer og fagmilitære behov.

Jeg skal ta for meg de viktigste utfordringene vi står overfor i forvaltningen av verneplikten. I tillegg til de forvaltningsmessige aspektene vil jeg sette verneplikten i en idéhistorisk og ideologisk sammenheng i forhold til politiske målsetninger. Jeg vil innledningsvis redegjøre for en del faktiske forhold om den norske vernepliktsordningen, fordi det er mange myter ute og går både i Forsvaret og i det offentlige rom, og videre skissere den idéhistoriske bakgrunnen før jeg går inn på de konkrete utfordringene. I den historiske delen har jeg avgrenset meg til arméen. Det er kanskje ikke helt naturlig for en sjømann å ta et slikt fokus, men i denne sammenhengen var arméene mest personellintensive og slik sett har hærordningene vært viktigst i forhold til verneplikten. Det er vel også tidsriktig i disse dager å kunne løfte blikket ut av egen forsvarsgren.

Omstillingen i Forsvaret går i retning av et mindre forsvar med høyere beredskap og tilgjengelighet, høyere treningsnivå og betydelig høyere grad av profesjonalisering. 9500 soldater skal gjennomføre førstegangstjeneste årlig etter Forsvarets behov - dette

er omtrent en tredjedel av årskullet av unge menn. Det stilles spørsmål i det offentlige rom om verneplikts legitimitet når kun et fåtall gjennomfører militærtjeneste og Forsvaret innrettes mot internasjonal innsats.

Det virker som om mange har den oppfatning at allmenn verneplikt betyr at alle unge menn **skal** gjøre tjeneste, og at de har en **rett** til å gjøre tjeneste. Begge disse synspunktene ble fremmet av politiske partier i behandlingen av St.prp. nr. 45 for perioden 2002-2005. En slik forståelse er ganske enkelt ikke riktig, dette er politiske synspunkter og hverken mer eller mindre enn akkurat det. Antallet unge menn som skal kalles inn til førstegangstjeneste bestemmes av Stortinget i de årlige forsvarsbudsjettene. Forsvarets behov er styrende, og jeg vil understreke at dette er ikke en ny og revolusjonerende utvikling. Det var kun i periodene 1911-1920 og 1945-2000 at det var en politisk **intensjon** å kalle inn alle skikkede, og kun frem til 1960 at dette ble tilnærmevis gjennomført i praksis. Omfanget av innkallingene siden 1814 har med ett eneste unntak alltid vært begrunnet i fagmilitære behov. Det ene unntaket som bekrefter regelen var vernepliktsloven av 19. juli 1910, gjeldende fra 1911. Her ble det med idealpolitiske begrunnelser fastlagt som intensjon at alle skikkede skulle kalles inn. For å finansiere økt innkalling ble utdanningstiden redusert, og denne ordningen ble kortvarig.

Jeg skal kort trekke noen idéhistoriske linjer i vernepliktsproblematikken.

Allmenn verneplikt i moderne forstand har sin opprinnelse i andre halvdel av 1700-tallet, altså opplysningstiden. Utviklingen som skjedde da var igjen påvirket av antikken og vår tidligste nasjonale historie, så vi kan trekke idéhistoriske linjer helt tilbake til Aristoteles på klassisk side og til vikingtiden på nasjonal side. Jeg skal kort skissere de viktigste elementene i konseptet om allmenn verneplikt slik det ble utviklet frem mot 1814:

- Idealer om likhet og rettferdighet – demokratisering av samfunnet gjennom militærmakten, hvor alle borgere skulle ha rett og plikt til å tjenestegjøre som soldat. Dette betød ikke at alle skulle kalles inn, men at ingen skulle være fritatt. Retten til å få våpenopplæring var også et viktig element i demokratiseringen.
- Idealer om borgerplikt sett i forhold til en samfunnskontrakt sett i sammenheng med en patriotismekultur – her kan vi trekke idéhistoriske linjer til John Locke og Jean-Jacques Rousseau og tilbake til Aristoteles.
- Nasjonalisering av armeene var også et viktig moment, ved overføring av makten over militærmakten fra kongen til folket. Armeen hadde tradisjonelt vært kongens maktapparat for å kontrollere egen befolkning. En arme av vernepliktige borgere ville i denne sammenhengen være en demokratisk garanti i forhold til datidens profesjonelle armeer med store innslag av leiesoldater. Nasjonaliseringen var en vesentlig forutsetning for demokratisering i Frankrike, og var også viktig for Riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814.
- Nasjonsbygging – verneplikten muliggjorde utdanning av folket/nasjonen via armeene, og fikk betydning i oppdragelse og fysisk forstring av ungdommen.
- Militære idéer var også viktige i sammenheng med vernepliktskonseptet – oppfatninger om at patriotiske borgere ville bli bedre soldater enn profesjonelle soldater og leiesoldater, koblet til utvikling av nye taktikker.

Generelle oppfatninger vil ha det til at allmenn verneplikt ble innført i Frankrike i forbindelse med revolusjonen, men dette var en generell utvikling i Europa. En personlig verneplikt ble faktisk innført i Danmark allerede i 1788 – Norge fulgte etter i 1799. Allmenn verneplikt som prinsipp ble riktignok vedtatt i Frankrike i 1789, men ble ikke innført ved lov før i 1798 og ikke satt ut i praksis før i 1799 av Napoleon.

Den berømte *L'Évee en masse* som til stadighet tas til inntekt for innføringen av allmenn verneplikt var ideologisk en massereisning forankret i øyeblikkets behov for å forsvare fedrelandet; det var overhodet ikke idéer om soldatutdanning for alle. I realiteten var det en utskrivning av et begrenset antall soldater, basert på praktiske og pragmatiske vurderinger av logistikken. Ideologisk har *L'Évee en masse* riktignok satt spor. Den viktigste franske innflytelsen på den norske debatten om verneplikten på Eidsvoll i 1814 var det negative skrekkeeksempelet av Napoleons tvangsutskrivninger – den forhatte "Conscription" ble ansett som et redskap for erobringslyst og despotisme av vernepliktens motstandere.

Et sentralt element i utviklingen av allmenn verneplikt var som sagt en patriotismekultur som fokuserte på borgerens moralske plikter og fortrinn. På den ene siden ble soldatborgeren oppfattet som moralsk overlegen en leiesoldat, på den annen side ga den patriotiske borgeren muligheter for nye taktikker. I Danmark/Norge var det spesielt den frihetselskende norske odelsbonden som ble fremhevet som et ideal i så måte, hardfør, lojal og selvstendig. Patriotismen og vernepliktskonseptet var sterkt knyttet til forsvarskrig – forsvar av fedrelandet og dets territorium. Verneplikten ble ikke ansett som hjemlet for angrepskrig, og dette ser vi også i dagens debatt. Dette har jeg forøvrig skrevet en egen artikkel om, som nylig stod på trykk i Norsk Militært Tidsskrift.

Frem til midten av 1700-tallet hadde infanteritaktikken vært preget av streng disiplin, tette formasjoner og kontrollert ildgivning, hvor kampene foregikk på kloss hold i åpent lende. Disiplinen som lå til grunn for taktikken var knyttet til idéer om beherskelse av kroppen, soldatene skulle adlyde blindt som automater. Derav begrepet "Prøysserdisiplin". På slutten av 1700-tallet ble det utviklet konsepter om spredt kampform, lett infanteri og jegeravdelinger, hvor soldater skulle slåss i mindre forband eller individuelt på slagfeltet, med utnyttelse av terrenget for beskyttelse og med bruk av rettet ild fra riflede geværer. De militære idéene som lå til grunn for denne utviklingen kan relateres til idealet om den patriotiske borgeren som sloss selvstendig for eget land. Dette var etter forbilder fra den amerikanske uavhengighetskrigen og spansk motstand mot Wellingtons felttog på den iberiske halvøy. Taktikken ble kalt "den lille krig" (spansk guerrilla), og forutsatte selvstendighet, initiativ og lojalitet fra soldatene – og det fant man presumptivt kun hos patriotiske borgere. Det særnorske klimaet og terrenget gjorde at "den lille krig" ideologisk sett var av større betydning for den norske Hæren enn for den danske, hvor den norske odelsbonden ble ansett å ha spesielle fortrinn i å beherske klima og topografi. Det spesielt norske i denne sammenhengen, både praktisk og idémessig, var skiløperavdelingene.

Oppfatninger om at den norske (vernepliktige) soldat er mer hardfør, selvstendig og initiativrik og således en bedre soldat enn profesjonelle soldater fra andre land finner vi også i dagens debatt, ofte i sammenheng med eksempler fra internasjonale operasjoner. Nordmannens evne til å overleve i naturen og utnytte terreng og klima fremheves, sist så jeg dette i forbindelse med spesialstyrkene i Afghanistan.

I referatene fra Riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814 finner vi forslag om at alle gutter skulle læres opp fra 13 års alder for å kunne bli soldater, blant annet ved innføring av gymnastikk i skolene (skolegymnastikken ble i sin tid innført nettopp med denne begrunnelsen, og gymnastikklærerne var militære underoffiserer). Det ble også foreslått i fullt alvor at man ikke skulle få fremstille seg til konfirmasjon uten å kvalifisere seg i skyting og grunnleggende eksersis. Skiløping var blant de ferdigheter som skulle utvikles i nasjonens interesse. Det kunne jo være interessant å ta opp disse idéene igjen i dag, her er det uante muligheter. Et hint til ny GIH?

Verneplikten ble oppfattet som en plikt til å tjene ved behov, men dette ble ikke satt i sammenheng med soldatopplæring i fredstid, heller tvert i mot. Flertallet av fedrene på Eidsvoll ville faktisk ha en stående hær av vervede som hovedsaklig skulle ha oppgaver i ordenstjeneste, og at vernepliktige kun skulle kalles inn ved angrep på landet. Jeg har ikke funnet argumenter som kobler vernepliktens legitimitet med antallet som kalles inn, forslagene om opplæring av alle ungdommer synes myntet på å sørge for at flest mulig skulle være skikket for soldattjeneste i det tilfelle det ble aktuelt å kalle dem inn.

Koblingen av vernepliktens legitimitet med forsvar av nasjonens territorium har røtter så langt tilbake i tid som vi har historiske optegnelser fra. Våre tidligste dokumenterte verneordninger stammer fra Håkon den godes lovgivning, og var en videreføring av eldre ordninger. Dette var "Mannhusingen" – som var en form for landvern – og leidangen. Mannhusingen kunne bare kalles ut i det fylket som ble angrepet, og til operasjoner utenlands (angrepskrig) hadde kongen bare rett til halv leidang. Leidangen har europeiske røtter i ordninger som hjemler utskrivning for forsvarskrig. Denne generelle oppfatningen finner vi opp igjen gjennom historien helt til våre dager. Leidangen viste seg som svært upålitelig i utenlandsoperasjoner, en indikasjon på at angrepskrig ikke var populært – den gangen heller.

Så over til forvaltningen av verneplikten. Jeg skal kort si litt overordnet om hva som ligger i Vernepliktsverkets forvaltning av verneplikten og noen generelle utfordringer i så måte før jeg går inn på noen mer konkrete utfordringer. Vi innruller unge menn det kalenderåret de fyller 17 år, dvs at vi får overført persondata på **norske statsborgere bosatt i Norge** fra folkeregisteret. Disse opplysningene "vasker" vi mot Rikstrygdeverket for å ta ut de som åpenbart ikke er tjenestedyktige. Allerede her møter vi den første utfordringen. Bestemmelser om personvern og innsyn i helseopplysninger gjør at vi har begrenset mulighet til å luke ut alle som er uegnet til militær verneplikt. Vi får opplysninger fra Rikstrygdeverket om personer som er registrert som uføre. En del kategorier blir imidlertid ikke registrert som uføre før de er myndige, og de kan derfor risikere å motta brev om innrulling fra VPV. Dette omfatter bl a personer med Downs syndrom og ADHD - hyperaktivitet. For mange foreldre oppfattes dette som sårt og vanskelig, men det er altså ikke lett å unngå. De øvrige blir rulleført som utskrivningspliktige. Det siste året de går på videregående skole, normalt skoleåret de fyller 19 år, kalles de inn på sesjon hvor de blir klassifisert *Tjenestedyktig* eller *Ikke Tjenestedyktig* på medisinsk grunnlag. Her sliter vi med å ha oversikt over yrkesfaglige utdanninger som går utover tre år, slik at vi kan kalle inn til sesjon og førstegangstjeneste på riktig tidspunkt.

Dette krever mye saksbehandling. De som er *Tjenestedyktig* blir rulleført og er vernepliktige fra det året de fyller 19 år til utgangen av det året de fyller 44 år, 55 år for vernepliktige befall. De som blir *Ikke Tjenestedyktig* blir slettet og blir dermed heller ikke vernepliktige. Før innkalling til sesjon gjennomfører vi en sikkerhetsundersøkelse opp mot Politiets straffe- og bøteregister. Personer med kriminelt rulleblad som helt åpenbart ikke kan sikkerhetsklareres vil ikke bli innkalt til sesjon og blir dermed heller ikke vernepliktige. Det er med andre ord langt i fra alle ungdommer som blir vernepliktige! De som ikke er vernepliktige kan ikke kalles inn, vi kan ikke skatlegge personer uten inntekt.

De vernepliktige kalles inn til førstegangstjeneste etter avsluttet videregående utdanning etter rekvisisjon fra forsvarsgrenene og i henhold til Forsvarets behov. Før innkallingen gjennomfører vi en ny sikkerhetsundersøkelse, og kriminelle blir overført til Tjenestereserven. Her har vi imidlertid et betydelig problem gitt at vi kun har tilgang til opplysninger om saker som er avsluttet, dvs hvor det foreligger rettskraftig dom.

På grunn av bestemmelser om personvern har vi ikke tilgang til opplysninger om saker som er under etterforskning eller hvor tiltale ikke er reist mm (Straffesaksregisteret – STRASAK). Dette innebærer at vi stadig opplever å kalle inn personer med kriminell bakgrunn, og disse medfører problemer og merarbeid for avdelingene. Spesielt er dette et problem for HMKG og GSV. Det arbeides med samarbeidsregimer og prosedyrer mot Politiet og Forsvarets Narkotikagrupper, men det er ikke kapasitet til å forhåndssjekke alle.

Vi tar først de som ønsker seg inn og er skikket, deretter de best skikkede. De som ikke kalles inn til førstegangstjeneste i første omgang er fortsatt vernepliktige og kan kalles inn ved behov. Det er altså begrepsforvirring når det sies at flertallet av unge menn ikke gjør sin verneplikt. Alle skikkede gjør sin verneplikt ved å stå disponible i 25 år, men alle skikkede avtjener ikke førstegangstjeneste – og alle er som sagt ikke skikket.

I St.prp. nr. 45 la Regjeringen Stoltenberg til grunn følgende for perioden 2002-2005:

- Verneplikten tilpasses Forsvarets struktur og utdanningsbehov. Dette er første gang etter andre verdenskrig at det ikke ble gitt politiske signaler om at flest mulig skulle innkalles.
- Forsvarets behov skulle være styrende for innkallingsstyrken, dette ville gi en innkallingsprosent på omkring 50% i perioden 2002-2005. Det ble gitt anledning til å gå under dette måltallet i omstillingsperioden. Reelt ble innkallingene i underkant av 50% sett i forhold til årskullene.
- Verneplikten skulle bygge på prinsippet om en bredest mulig forankring i befolkningen, med andre ord demokratiske idealer.
- Byrden for de som kvalifiserer for militærtjeneste skulle i noen grad kompenseres – likhet og rettferdighet.
- Statushevende tiltak skulle vektlegges – kompensasjon og rettferdighet.
- En tredje kategori verneplikt (samfunnstjeneste) skulle utredes. Dette var også iht rettferdighetsprinsippet. JD utredet saken, og dette ble ikke anbefalt av praktiske/økonomiske hensyn.
- Den enkelte vernepliktige ville ikke ha krav på å tjenestegjøre selv om vedkommende var skikket. Dette var en konkretisering av tidligere praksis.
- Verneplikt for kvinner var interessant nok ikke et tema. Kvinnelig verneplikt er et problematisk tema i forhold til prinsipper om likestilling, likhet og rettferdighet.

Komiteens flertall fra Ap og Frp støttet Regjeringens forslag. Høyre, KrF og Sp hevdet i komiteinnstillingen at Regjeringens forslag ville innebære at Norge forlater prinsippet om allmenn verneplikt. Partiene mente også de vernepliktige skulle ha krav på å tjenestegjøre. KrF og Sp ville at minst halvparten av de mannlige årsklassene skulle fullføre verneplikten (førstegangstjeneste), for å beholde Forsvarets folkelige forankring. "Reell verneplikt innebærer at en stor del av den mannlige befolkning får en grunnleggende militær opplæring og erfaring". Det var altså en utbredt oppfatning at verneplikten måtte forankres i folket, og at dette kunne oppnås ved at alle eller et flertall skikkede ble gitt militær opplæring. Slike oppfatninger er i strid med den generelle praksis og debatt siden 1814. Innkalling av flere enn militært behov skulle tilsa har tidligere vært begrunnet i likhet og rettferdighet.

I St.prp. nr. 42 for perioden 2005-2008 la Regjeringen Bondevik II til grunn følgende:

- Forsvarets operative behov må være styrende for antall vernepliktige (som kalles inn til førstegangstjeneste). Med andre ord en presisering og videreføring av forrige regjerings politikk.

- Førstegangstjenesten må være meningsfull.
- En betydelig andel vernepliktige mannskaper må i løpet av førstegangstjenesten motiveres til å tegne kontrakter i innsatsstrukturen.
- Det skal aktivt rekrutteres til befall og vervede under førstegangstjenesten.
- Sesjon skal vektlegges for seleksjon og rekruttering.
- Kvinner skal tilbys sesjon, som et virkemiddel for økt rekruttering av kvinner til Forsvaret.

Det hadde åpenbart blitt en bredere politisk aksept for at Forsvarets behov skulle være styrende. Økonomiske vurderinger og regjeringsansvar har nok vært utslagsgivende i denne prosessen, og jeg skal derfor kort skissere de økonomiske aspektene i dette. Behovet for soldater var i St.prp. nr. 42 antydnet til 9500 pr år. (Dette er ferdig utdannet. Pga frafall under tjenesten vil vi kalle inn ca. 10500 som påbegynner førstegangstjeneste). Årskullet (antall unge menn som fyller 19 år samme år) var i 2004 på 27.308, dette øker til 32.000 i 2010. Dersom 50 % av årskullet skal inn, er dette fra 4-6500 flere soldater enn behovet. For å illustrere er Hærens behov i ny struktur anslått til ca 4-4500 soldater pr år. Vi måtte altså mer enn doble Hærens fredsdrift forutsatt 12 mnd tjeneste. Gitt en minimumskostnad på ca. 150.000 kr pr vernepliktige i tjeneste i 12 mnd, innebærer dette en merkostnad på fra 600 – 975 millioner kroner årlig bare i soldatkostnader (150 000 kr er kostnaden Vernepliktsverket betaler for en vernepliktig soldat i støttefunksjon i 12 mnd uten annen utdanning enn rekruttskole). Soldater som utdannes i operative avdelinger koster atskillig mer). I tillegg kommer kostnader for opprettholdelse av garnisoner, ekstra befall, materiell etc. Dersom alle skikkede skal inn, er dette mer enn det doble av behovet. Dette ville innebære merkostnader på fra 1.41 – 3.35 mrd kroner årlig bare i soldatkostnader. Reelle kostnader ville nok bli betydelig høyere, dette ville åpenbart ikke være økonomisk forsvarlig og ville ikke gi en meningsfylt tjeneste for de vernepliktige.

Det har vært snakk om å innføre en 3 måneders førstegangstjeneste som et tiltak for å oppnå målsetningen om minst 50 %, tilsvarende slik det ble gjort før første verdenskrig. Det er grunn til å stille spørsmålsteget ved hvor motiverende de vernepliktige selv ville oppleve dette. De vernepliktiges egen Tillitsmannsorganisasjon er tilhengere av at Forsvarets behov skal være styrende, med begrunnelse i meningsfylt tjeneste. 3 måneders tjeneste vil ikke kunne begrunnes i reelle behov, soldatene vil ikke kunne brukes til noe som helst. Uansett innkallingstidspunkt vil tjenesten ødelegge et utdanningsår.

Forslag om statushevende tiltak så som studiepoeng og hevet dimisjonsgodtgjørelse forutsetter 12 mnd tjeneste, en 3 mnd tjeneste vil vanskelig kunne gjøres meritterende og vil således kunne oppfattes som svært urettferdig. En grunnleggende forutsetning for at dagens unge skal akseptere verneplikten og ønske videre tjeneste i Forsvaret er at de opplever tjenesten som meningsfylt og interessant. Økonomisk kompensasjon og studiepoeng er viktig nok, men det kan aldri oppveie kjedelig og meningsløs tjeneste.

Rekruttering til Forsvarets innsatsstruktur er en stor utfordring. Det er en uttalt målsetning at det skal bli konkurranse om å komme inn til førstegangstjeneste heller enn konkurranse om å slippe unna. Dette er eksplisitt uttrykt fra både politisk og fagmilitært hold. Retorikken fokuserer på at verneplikten gir oss tilgang til kremen av norsk ungdom som grunnlag for rekruttering. Førstegangstjenesten vil i denne sammenhengen fungere som en rekrutteringsarena for tjeneste i Forsvarets innsatsstyrker og til utdanning i Forsvaret, og vil bestå av grunnleggende opplæring og

seleksjon for videre tjeneste. 12 måneder førstegangstjeneste vil i seg selv være lite relevant i forhold til Forsvarets behov.

Vi skal rekruttere de beste, og de fleste av Forsvarets operative avdelinger skal kunne settes inn i internasjonale operasjoner. De aller fleste som skal inn til førstegangstjeneste må derfor være fysisk og psykisk skikket til tjeneste i internasjonale operasjoner og de bør også være motivert for verving. Kravene til operativ tjeneste er generelt blitt høyere samtidig som det er blitt forholdsvis færre stillinger med lavere krav gitt at vernepliktige stillinger i støttefunksjoner er sterkt redusert. Dette er en konsekvens av omstillingen, spesielt i Forsvarets Logistikkorganisasjon og Forsvarsbygg. Antallet vernepliktige som **ikke kan kalles inn** fordi de ikke tilfredsstillt kravene til stillinger i Forsvarets operative avdelinger er derfor blitt betydelig høyere enn før. En beslektet problemstilling er forvaltningen av vernepliktige som blir nedskrevet på helseprofil i løpet av førstegangstjenesten. Tidligere ble disse omfordelt til tjeneste i støttefunksjoner, men nå finnes det få slike stillinger. Vi har ikke tjenestestillinger til dem, men de kan heller ikke dimitteres og blir et problem for avdelingene både fordi de trekker kostnader og fordi det ikke finnes meningsfulle oppgaver å sette dem til. En grunnleggende forutsetning for at verneplikten skal overleve er at vi behandler alle vernepliktige ordentlig slik at de får et positivt inntrykk av Forsvaret, også de som ikke viser seg å holde mål i forhold til våre krav.

Det er i denne sammenhengen interessant å se hvor mange av et gitt årskull som faktisk er vernepliktige, det vil si at de er medisinsk tjenestedyktige. Erfaringsmessig står vi igjen med maksimum 85 % av årskullet etter sesjon, ved 1. utdanningsdag på rekruttskolene er vi nede i 70% og etter endt førstegangstjeneste nede i 60%. Mange vernepliktige tilfredsstillt ikke kravene til tjeneste i internasjonale operasjoner. Det reelle utvalget av skikkede er trolig godt under 50% av årskullet, men alle av disse er ikke tilgjengelige for oss. Et betydelig antall vernepliktige får utsettelse med innkalling på grunn av utdanning, og dette er ofte nettopp de ressurssterke ungdommene vi vil ha tak i. I 2004 var det nesten 11.000 som fikk slik utsettelse. 2000 vernepliktige søker siviltjeneste hvert år, dette er 7 % av årskullet. Vi trenger ca 35 % av årskullet, hvilket innebærer at vi må rekruttere en betydelig prosentdel av de vernepliktige som er skikket. Det er ingen garanti for at redusert inntak gir vesentlig større utvalg gitt at andre faktorer virker i motsatt retning. Det kan bli vanskeligere heller enn lettere å få tak i de vernepliktige vi ønsker i fremtiden. Og fremtiden er her allerede nå. Det blir derfor svært viktig å lykkes med å rekruttere til førstegangstjenesten, ikke minst å rekruttere flere kvinner.

St.prp. nr. 45 la til grunn at dersom vernepliktige ikke var innkalt til tjeneste innen 2 år etter sesjon, så skulle de inngå i en reserve og ikke kalles inn. I praksis vil det måtte være mellom minimum 4 mnd og 1 år mellom sesjon og innkalling til førstegangstjeneste. Avdelingene vil heller ikke ha soldater som blir for "gamle", disse er kostbare å ha i tjeneste på grunn av familie og andre sosiale forpliktelser. En utsettelse for å avslutte en 4-årig høyere utdanning vil derfor i praksis kunne innebære et fritak. Vi har lovhjemmel til å ta dem inn såfremt det ikke medfører vesentlig ulempe at utdanningen avbrytes – men i praksis får studentene medhold i de fleste tilfelle, og mange unnlater å møte opp uansett om de får avslag. Det eneste vi oppnår er i realiteten kun å kriminalisere ungdommene og lage arbeid for oss selv, uten at dette produserer flere motiverte ungdommer til avdelingene. Vi har et pålegg om å ta inn de som er mest motivert, og det er vel lett å tenke seg at man ikke er motivert for å avbryte høyere utdanning etter ett semester. Når de først har startet på et sivilt utdanningsløp er mange heller ikke så motivert for å bli rekruttert til videre tjeneste i Forsvaret.

Det er i hovedsak vinterkontingentene (jan-april) som er problematiske. Sommer/høst har vi mer enn nok å ta av, men i januar har de fleste begynt på utdanning og da er det vanskelig å få dem ut av skolen igjen. Vi møter ofte argumenter fra militært hold om at det er lett å gå inn i og ut av høyere utdanning når som helst på året, så derfor burde det ikke være noe problem å kalle inn i januar. Det er nok ikke så lett, hadde det vært det skulle vi ha levert varene og tatt applausen. På universiteter og en del høyskoler kan man riktignok begynne semesteret til nyttår, men de fleste utdanningsløp er tilpasset et akademisk år som begynner på høsten og avsluttes til sommeren. Tildeling av hybler, det sivile leiemarkedet og sosiale fellesskap følger også det akademiske året. Det er derfor mange ulemper ved å avbryte studier midt i året. Praktisk erfaring gjennom mange år er altså at mange av de vi ikke får tatt inn sommer/høst går tapt for oss på grunn av skolegang. Dette gjør at vi har store problemer med å få nok kvalifiserte mannskaper til prioriterte avdelinger i januar og mars, og på tross av dette har det vært fremmet ønsker fra forsvarsgrenene om å øke innrykkene i januar. Begrunnelsen er behovet for å ha tilgjengelige styrker også i sommerperioden, og jeg har ingen problemer med å skjønne behovet. Vernepliktsverket har allikevel advart mot å være for optimistiske i denne sammenhengen. Her synes den institusjonelle hukommelsen i enkelte stabsledd å svikte, det var gode grunner til at brorparten av innrykkene i sin tid ble lagt til sommer/høst. Vi skal allikevel prøve å skaffe flest mulig. Utfordringen blir å motivere ungdommene til å utsette eller avbryte skolegang for å komme inn til førstegangstjenesten i januar/april. Denne motivasjonen må først og fremst forankres i førstegangstjenestens innhold, som er forsvarsgrenenes ansvar. Rekrutteringen må begynne tidlige, og sesjon er en viktig arena i så måte. Suksess på dette området er en forutsetning for å lykkes med fremtidig struktur. Eventuell kompensasjon i form av studiepoeng, bonuser etc er viktig først og fremst med tanke på rettferdighetsprinsipper og kompensasjon, jeg tror ikke vil kunne betale de vernepliktige nok til at lønn i seg selv rekrutterer til førstegangstjenesten. Tjenesten må oppfattes som meningsfylt og meritterende, verneplikten må oppleves som relevant. Dette innebærer at vi må sette de vernepliktige i fokus, og ikke bare se på dem som midler for å nå våre mål. Det er også vesentlig at vi klarer å fremstille militærtjeneste og verneplikt positivt uten å stigmatisere de vi ikke vil ha. Det er mange som gjerne vil inn i dag og som vi sier nei til.

Befalsutdanning skal nå integreres i førstegangstjeneste (GBU) for å rekruttere befal fra de vernepliktige. En ny kategori avdelingsbefal skal stå lenge ved avdeling og gi kontinuitet og erfaring. Utfordringen i den praktiske forvaltningen blir å finne de riktige kandidatene for GBU – hvem er de beste? De beste kandidatene i tradisjonell forstand (evnenivå, allmennfaglig utdanning mm) vet vi fra befalsskolene at vil bli utmerkede befalingsmenn og kvinner, men vil de vært motivert for å stå 10 år ved avdeling på lavere grads nivå? Neppe. Vi må altså finne en balanse mellom å rekruttere fremtidige generaler og avdelingsbefal.

Det er et tankekors at dersom vi gjør jobben vår optimalt så vil de vernepliktige som blir innkalt til førstegangstjeneste i hovedsak omfatte frivillige som er motivert for videre tjeneste i Forsvaret, og som konkurrerer om å komme inn. Prinsipielt kan det da oppfattes som at vi har et profesjonelt forsvar hvor førstegangstjenesten kun er en seleksjonsfunksjon. Sett i forhold til politiske målsetninger om et bredest mulig grunnlag for verneplikten ser jeg at det kan stilles spørsmålstegn ved dette. Det er definitivt ikke bredden av norsk ungdom som kalles inn i dag, men vi har pålegg om at Forsvarets behov skal være styrende. På den annen side kan det stilles spørsmålstegn ved om verneplikten legitimitet styrkes ved at ungdommer som ikke er motivert påtvinges en militær utdanning.

Vi må allikevel ha et tilbud om en meningsfylt førstegangstjeneste også for de vernepliktige som ønsker seg inn, men i utgangspunktet ikke ønsker å verve seg. Tilbudet må inkludere de som faller fra i de operative avdelingene.

Profesjonaliseringen av Forsvaret er en utfordring mot verneplikten. Jeg skal på tampen redegjøre for noen prosesser som er drivere mot profesjonaliseringen og dermed en utfordring mot verneplikten.

Det viser seg å være stor interesse blant unge kvinner for frivillig sesjon, og dette vil bli en viktig rekrutteringsarena. Gitt at kvinner ikke er underlagt verneplikt vil rekruttering av et øket antall kvinner innebære en ytterligere reduksjon av antall vernepliktige unge menn som gjennomfører førstegangstjeneste – og som ønsker seg inn. Gitt også at formålet er å rekruttere kvinner til videre tjeneste i Forsvaret utover førstegangstjenesten innebærer dette en ytterligere profesjonalisering av Forsvaret. Dette betyr ikke at jeg er motstander av kvinner i Forsvaret, tvert i mot trenger vi flere kvinner ikke bare for å øke rekrutteringsbasen men primært fordi Forsvaret må reflektere samfunnet for øvrig, og kvinner har derfor en naturlig plass.

Innretningen av Forsvaret mot internasjonal tjeneste er både en utfordring mot verneplikten og en driver mot profesjonalisering. Stortinget har lagt frivillighet til grunn for tjeneste i internasjonale operasjoner. Beredskap for internasjonal tjeneste krever derfor vervede soldater. Internasjonal tjeneste vil i mange tilfelle komme i konflikt med oppfatningene om at Forsvarets rolle er forsvar av norsk territorium, og med vernepliktens ideologiske forankring i forsvarskrigen.

Førstegangstjenesten gir ikke tilstrekkelig tid til å utdanne soldatene til et akseptabelt kompetansenivå. Fokus mot innsatsstyrker gjør at stadig flere menige stillinger faller innenfor slike kategorier og gjør verneplikten mindre relevant for slik tjeneste. Ett annet forhold er at beredskapskrav stiller krav til kontinuitet også i de avdelingene som består av vernepliktige. Marinen, KV, HMKG og GSV er eksempler på slike avdelinger. Vi har lenge hatt generelle pålegg i forsvarsbudsjettet om å dimettere mannskapene 6 uker før full tid for å spare penger, i tillegg er det pålegg om dimisjon for start av utdanning. Dette innebærer at mannskaper fra sommer/høstkontingentene i praksis dimetteres i juni, og det er manko på mannskaper i sommerperioden. Det er ikke uvanlig at mannskaper som i prinsipp skulle gjøre 12 mnd tjeneste dimetteres etter 9 mnd, og 10 – 10 ½ mnd kan anses som det normale. Problemet kunne teoretisk vært løst ved å ha store innrykk flere ganger i året. En slik målsetning tar imidlertid ikke hensyn til de realiteter vi har erfart gjennom årtier. Det er som nevnt tidligere liten tilgjengelighet av mannskaper som tilfredsstillt kravene i vinterkontingentene, og dette gir behov for vervede for å sikre kontinuitet i sommerperioden. Kontinuitet krever profesjonalisering.

Et siste moment i denne sammenhengen er det jeg tidligere nevnte om sikkerhetsundersøkelser, også sett i sammenheng med sikkerhetsklarering. Mange stillinger krever sikkerhetsklarering, men i henhold til gjeldende direktiver fra Nasjonal Sikkerhetsmyndighet kan slik klarering ikke iverksettes før mannskapene har møtt til førstegangstjeneste. Dette betyr at vi ikke har mulighet til å luke ut uønskede individer på forhånd, men det betyr også at i mange tilfelle er det ikke mulig å klarere de vernepliktige tidsnok i forhold til spesialutdanning og fordeling til tjenestested. Konsekvensen er at vi i en del stillinger ikke kan basere oss på vernepliktige og må verve personell for å sikre kontinuitet. Det er også en utfordring å få klarert vernepliktige med innvandrerbakgrunn, og dette kan medføre at innvandrerungdom blir underrepresentert i Forsvaret.

Oppsummering

Verneplikten står overfor betydelige utfordringer både med hensyn til den praktiske forvaltningen så vel som med hensyn til allmenn verneplikt som prinsipp. Den største utfordringen blir å rekruttere de mannskapene vi ønsker til førstegangstjenesten og via dette til profesjonelle avdelinger i innsatsforsvaret, og samtidig opprettholde vernepliktens legitimitet og forankring i befolkningen. En vesentlig forutsetning for å lykkes er at førstegangstjenesten fremstår som meningsfylt, meritterende og attraktiv for de vernepliktige samtidig som vi ikke stigmatiserer de som ikke slipper inn. Det må være et tilbud om førstegangstjeneste i Forsvaret også for de vernepliktige som ikke ønsker å verve seg eller ta befalsutdanning. Vi må fokusere på Kants kategoriske imperativ, lettere omskrevet: Ethvert menneske må være et mål i seg selv, ikke bare et middel for våre mål.

Takk for oppmerksomheten.